

A STATISZTIKAI ADATOK ÉS A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉS MÓDSZERÉVEL MÉRT TÁRSADALMI-TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS KÜLÖNBSEGEINEK LEHETSÉGES MAGYARÁZATAI

RÁCZ ATTILA

Szegedi Tudományegyetem BTK, Szociológia Tanszék
6722 Szeged, Petőfi sgt. 30–34.
Tel.: (62) 544-253
E-mail: atiracz@socio.u-szeged.hu

Az emberek térrel kapcsolatos értelmezéseinek vizsgálata igen érdekes kutatási terület, hiszen a valóságos térnek (akár egy településnek) az objektív módon meglévő térelemeit – és különösen a térelemekhez kapcsolódó különböző vélekedéseket – az ember maga állítja elő, és szubjektív módon értelmezi, határozza meg azokat. A mentális térképezés során a térről szerzett információk is egyénileg formálódnak, mégpedig úgy, hogy azok a magunk számára segítenek eligazodni abban, mi hol van, mely területen kik laknak, egy adott helyre hogyan juthatunk el, mit hol, vagy éppenséggel hol mit csinálhatunk. A kérdés legtöbbször az, hogy ezek a térképek mennyire tükrözik a valóságot, vagy inkább mennyire állnak közel a valósághoz. A tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy felvázoljam és megnevezem azokat a lehetséges tényezőket, amelyek befolyásolhatják a mentális térképek pontosságát.

Kulcsszavak: társadalmi-térbeli elkülönülés, szegregáció, mentális szegregáció, mentális térkép, kognitív térkép, kognitív reprezentációk, olvasható város, struktúrateremtés, jelentésadás, kognitív területi struktúra, társadalmi státusz, lakóhelyi elkülönülés, szegregátum, mentális szegregátum

Tanulmányomban szociológiai szempontok alapján mutatom be a társadalmi-térbeli elkülönülés valós és szubjektív területi különbségeinek eltéréseit. A vizsgálat alapját Szeged társadalmának kor, iskolai végzettség, munkahely és foglalkozás paraméterek¹ alapján történő térbeli mintázottsága jelenti (a 2001-es népszámlálási adatok figyelembevételével). Ezeknek az adatoknak az eredményeit vetem össze a 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben Szeged városára reprezentatív, survey típusú mentális térképes adatfelvétel kérdéseire kapott válaszokkal, amelynek alapvető célja az volt, hogy megvizsgáljuk, a szegediek kognitív térképein léteznek-e társadalmi jellemzőiket tekintve homogén területek, és ha igen, ezek a területek elhelyezkedésüket tekintve milyen mértékű azonosságot mutatnak a 2001-es népszámlálási adatok társadalmi-térbeli elkülönülés objektívnek tekinthető mutatóihoz viszonyítva.

A kutatás módszertani problémájával, azzal, hogy hat, illetve nyolc évvel későbbi, más kiválasztási módszerrel végzett adatfelvételek eredményeit hasonlítjuk össze, természetesen magam is tisztában voltam, mivel azonban a teljes alapsokaságra vonatkozóan a 2001-es népszámlálási adatok a legutolsó megbízható statisztikai adatok, egyrészt nem használhattam mást, másrészt annak vizsgálata érdeké-

ben, hogy maga a mentális térképezés mint módszer mennyire pontos és alkalmas a térbeli-társadalmi változások mérésére, a fentebb vázolt módszertani probléma ellenére is érdemesnek tartottam elvégezni az elemzést.²

A KUTATÁS ELMÉLETI, MÓDSZERTANI KERETEI

A kutatás elméleti kiindulópontja a Kevin Lynch által meghatározott úgynevezett könnyen tanulható, „olvasható” város fogalma volt, amelynek lényege, hogy az épített környezet sajátosságai egyrészt lehetővé teszik, másrészt pedig bizonyos értelemben determinálják azt, hogy a várost könnyen értelmezzük, és újjáteremtsük tudatunkban. Ehhez szükséges a városképi elemek megkülönböztethetősége, illetve azok logikus, követhető összekapcsolódása. Lynch szerint a világosan tagolt szerkezetű városokról könnyen és gyorsan készíthetünk viszonylag pontos kognitív térképet, azaz értelmezésünk szerint egy-egy mentális térkép annál pontosabb, minél világosabb, tagoltabb szerkezetű területtel kapcsolatosan hívjuk azt elő (Lynch 1960; Cséfalvay 1990).

Kevin Lynch három fázist különít el a térbeli tanulás folyamatában: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszait. Az azonosítás legnyilvánvalóbb formája az elnevezés, amelynek során az adott térelemet megkülönböztetjük környezetétől. A struktúrateremtés során az egyes helyek, térrészletek egymáshoz való viszonyát, funkcionális kapcsolatát adjuk meg. Végezetül a jelentésadás szakaszában, amely a három közül a legnagyobb változathoz tartozik, különböző jelentéstartalmakkal ruházzuk fel az egyes helyeket. Ezek a jelentések akár teljesen ellentétesek is lehetnek más-más csoportokhoz tartozóknál. Kiváló példa erre, hogy mennyire eltér – vagy eltérhet – például a belvároshoz kapcsolódó jelentéstartalom egy település lakossága és egy odalátogató turista esetében (Cséfalvay 1990).

A térrel kapcsolatos ismeretek előhívására alapvetően két módszert szoktak alkalmazni: az ún. „rajzos”, illetve „rang” módszert. Az első módszer alkalmazói a vizsgálati személyekkel térképeket rajzoltatnak, majd ezeket elemzik, hasonlítják össze. A második módszer előre megadott objektumok értékelésén alapul. Ekkor a válaszadónak a kutató által megnevezett helyeket kell rangsorolnia, pontoznia. Ebben az esetben a térképezést már maga a kutató végzi el (Kiss-Bajmócy 1996).

Más megközelítésben a mentális térképezéshez kapcsolódó adatfelvétel „filozófiáját” illetően lehet:

- tisztán kvantitatív jellegű;
- tisztán kvalitatív, nem rajzoltató adatgyűjtés;
- szabad térképrajzoláson alapuló adatfelvétel;
- standardításra törekvő térképrajzoltatás;
- kész térképekből kiinduló adatfelvétel.

A mentális térképeken található adatok lehetnek:

- mentális terek neve és kiterjedése (településrészek, utcanévek stb. megnevezése és ábrázolt nagysága, méretaránya);
- törésvonalak, határok (városhatár, folyó, jól meghatározható városmorfológiai határvonal stb.);
- tájékozódási pontok (népszerű találkozási pontok vagy iránypontok, amelyek a mindennapokban segítik a tájékozódást);

- útvonalak (nem csak konkrét utak lehetnek, hanem tágabb értelemben a mindennapi térpályák);
- csomópontok (a térpályák találkozási pontjai; jelentőségüket többnyire az határozza meg, hogy hány útvonal, térpálya találkozik).

Továbbá gyűjthetők adatok az egyes helyek, térrészletek ismertségéről, a hozzájuk kapcsolódó véleményekről, sztereotípiákról (Letenyei 2004).

Kutatásunk során mi magunk a tisztán kvantitatív „rang” módszer használata mellett döntöttünk, amelynek egyik legfőbb oka a könnyebb összehasonlíthatóság volt. A 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben megismételt kérdőíves adatfelvételek során évente 1500–2500 szegedivel vettünk fel mentális térképes adatokat arra vonatkozóan, hogy véleményük szerint Szegeden vannak-e olyan területek – és ha igen, akkor a város mely részén –, ahol kimondottan alacsony vagy magas státuszú népesség él. Mentális térképes vizsgálatunk tárgyát tehát – a szociológiai megközelítés elsődlegességéből adódóan – az egyes területrészekhez kapcsolódó sztereotípiák jelentették.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A kutatás során megfogalmazott kérdéseink a következők voltak:

1. Létezik-e a szegediek fejében egy olyan kognitív területi struktúra, amely mentén leginkább leírható Szeged, és ha létezik, milyen részekből, alapegységekből tevődik össze?
2. A szegediek kognitív térképei mennyire pontosan reprezentálják a térbeli valóságot a különböző társadalmi csoportok területi elkülönülése kapcsán?
3. Az időközben bekövetkezett társadalmi-térbeli változások milyen időtávban jelennek meg a városlakók fejében kialakult kognitív térképeken?
4. Egy beavatkozás okozta társadalmi-térbeli átalakulás hatása mikor válik mérhetővé a térbeli tanulás Kevin Lynch által meghatározott folyamataiban: az azonosítás, a struktúrateremtés és a jelentésadás egymással összekapcsolódó szakaszaiban?

A kutatás korábbi, kvalitatív szakaszában végzett terepmunka – terepbejárás, strukturálatlan interjúk készítése – során világossá vált, hogy a szegediek a város területeinek meghatározásakor városrészekben gondolkodnak, azaz a kognitív térképeken az egyes területi egységek tekintetében a történeti városrészek elnevezése a leggyakoribb. Ezen kutatási szakasz logikailag is első, általunk feltett kutatási kérdésre tehát, hogy létezik-e olyan kognitív területi struktúra, amely mentén leginkább leírható Szeged, és milyen részekből, alapegységekből tevődik össze, azt a válasz kaptuk, hogy a városlakók fejében létezik ilyen struktúra, és a kognitív területi struktúrát Szeged estében a városrészek képezik.

A történelmi városrész mint kognitív kategória nem kizárólag szegedi jelenség. Más városokban is megfigyelhető, és a hazai várostervezői gyakorlatban is széles körben bevett és használt fogalom. „A településtervezés közben gyakran figyelembe veszik, sőt egyes településeken (például Eger, Gyula stb.) a várostérképek is feltüntetik a történelmi városrészek neveit. A történelmi városrészek jobbára a modern közigazgatás kialakulása előtti tudati tartalmakat rögzítik, azaz olyan régi településrész-neveket és -határokat, amelyek ma már nem „érvényesek”, de a hagyományban megőrződtek. Egyes történelmi városrészek egykor „hivatalos” közigazgatási egységek voltak, mások sohasem voltak azok. Például az egri

hóstyák a régi elővárosok (hoch stadt) emlékét őrzi, míg a legtöbb magyar falu részeinek hagyományos elnevezése mögött nem állt közigazgatási határ, hanem csak tudati elkülönülés" (Letenyei 2005: 156).

A további kutatási szakaszban – nevezetesen a kérdőíves adatfelvétel mérőeszközének elkészítésekor – ezért a részben zárt, erre vonatkozó kérdéseknél a kategóriákat már ezen kognitív struktúra alapegységei, vagyis a történeti városrészek nevei alkották.

A nagymintás kérdőíves adatfelvétel során arra a kérdéskörre fókuszáltunk, hogy a megkérdezettek szerint ezen kognitív területi struktúra alapján elkülönülnek-e olyan területek, ahol inkább szegények, illetve gazdagok élnek, és ha igen, akkor melyek ezek a városrészek.

2007-ben a megkérdezettek 90,6%-a (2000 fő), 2009-ben 91%-a (2082 fő), 2010-ben pedig 74,9%-a (1254 fő) válaszolt úgy, hogy véleménye szerint vannak olyan városrészek, ahol inkább a szegények laknak.

A magas társadalmi státuszúak lakóhelyi elkülönülésére vonatkozó kérdésre még egyöntetűbb válaszok születtek a három adatfelvétel során. 2007-ben a válaszadók 97,2%-a (2326 fő), 2009-ben 96,7%-a (2364 fő), 2010-ben pedig 92,3%-a (1456 fő) adta azt a választ, hogy vannak Szegeden olyan városrészek, ahol inkább a gazdagabbak laknak.

Az alacsony és magas társadalmi státuszúak városon belüli lakóhelyi elkülönülésének meglétére vonatkozó említési gyakoriságok között ugyan nem számottevő a különbség, azonban véleményünk szerint ez a nem számottevő különbség utal a térbeli-társadalmi elkülönülés azon jellemzőjére, miszerint a magas társadalmi státuszú csoportokra jellemző a koncentráltabb, nagyobb területi egységet lefedő homogén elkülönülés (Ladányi 2008), amely okán több kognitív térképen jelenik meg magasabb státuszú csoport területi elkülönülésének lenyomata. Az alacsony státuszú csoportok területi elkülönülésére vonatkozó kisebb említési gyakoriságnak ellentétes előjelű, hasonló magyarázatát véljük, amely még egy lehetséges magyarázattal is bővíthető, nevezetesen a mindennapi élet során a városon belüli mozgás és a láthatóság magyarázatával.³ A kognitív térképeken ezekkel a területekkel kapcsolatosan nem minden ember fejében alakulnak ki konkrét tapasztalatokon alapuló képzetek, mivel csak ritkán vagy egyáltalán nem járnak ezeken a területeken. A szegénység területi elhelyezkedése kapcsán is több városlakó előtt rejtve marad, így hollétéről is kevesebbeknek van valós tapasztalatokon nyugvó tudásuk. Ezt az okfejtést megerősíti terepmunkánk azon szakaszának eredménye, amelyet a Szeged Napfénypark Bevásárlóközpont építése kapcsán végrehajtott térszerkezeti átépítések előtt és után végeztünk.

A bevásárlóközpont felépítésére egy szegregátumként kiemelt területen (ASZT Szeged 2008) került sor, Móravárosban, a Cserepes sor közvetlen szomszédságában. A leginkább cigányok által lakott szegény szegregátum az átépítés előtt ugyancsak zárványként, alig láthatóan, a fő közlekedési útvonalaktól is elzártan ékelődött a város testébe. 2007-ben, az átépítés előtt végzett mentális térképes adatfelvételünkkor a megkérdezettek 21,54%-a említette a városrészt szegények által lakott területként. A területrendezést és az építkezést követően, amelynek következményeként az említett szegregátum jól láthatóvá vált, továbbá a bevásárlóközpont megnyitása után a forgalom is jelentősen megnövekedett, ez az arány 28%-ra, majd 33%-ra nőtt.

A 2001-es népszámlálási adatok, valamint a mentális térképes adatfelvételek eredményeinek összehasonlítására – a fejekben létező kognitív struktúra következtében – területi szinten tehát a városrészek voltak azok az egységek, amelyek mentén az összehasonlító elemzést elvégezhattük. Szegeden 34 olyan városrészt határoztunk meg,⁴ amely a 2001-es népszámlálás adatai alapján területileg lehatárolható volt, és a mentális térképes adatfelvételekben is megjelent a kognitív területi struktúrában.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján két, társadalmi rétegződést meghatározó strukturális paraméter – iskolai végzettség és munkastátusz – alapján meghatározott alacsony, illetve magas státuszú népesség városrészekre vonatkozó arányai szerint első lépésben rangsoroltuk a területeket, így az objektív adatok mentén két, városrészenkénti rangsort állítottunk fel.

A 2007–2009–2010-es mentális térképes adatfelvételek alapján szintén rangsort állítottunk fel a városrészekre (kognitív struktúrákra) vonatkozó szegény, illetve gazdagok által lakott területként való említési gyakoriság alapján, amelynek eredményeként hat rangváltozót kaptunk. A rangsorok közötti összefüggéseket első lépésben rangkorrelációs elemzési módszerrel teszteltük (1. táblázat).

1. táblázat. A 2001-ben alacsony státuszúak által lakott városrészek és a mentális térképeken (említési gyakoriság szerint) 2007–2009–2010-ben szegényként említett városrészek rangsorának összefüggései

Alacsony társadalmi státusz (szegények)			Népszámlálási rangsor 2001	Kognitív rangsor 2007	Kognitív rangsor 2009	Kognitív rangsor 2010
Spearman's rho	Népszámlálási rangsor 2001	Korrelációs együttható	1,000	-0,095	-0,031	0,091
		Sig.	.	0,594	0,864	0,608
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2007	Korrelációs együttható	-0,095	1,000	0,934(**)	0,893(**)
		Sig.	0,594	.	0,000	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2009	Korrelációs együttható	-0,031	0,934(**)	1,000	0,927(**)
		Sig.	0,864	0,000	.	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2010	Korrelációs együttható	0,091	0,893(**)	0,927(**)	1,000
		Sig.	0,608	0,000	0,000	.
		N	34	34	34	34

** Korreláció 0.01-es szignifikancia szinten.

2001-ben az iskolai végzettség és a munkastátusz alapján alacsony státuszcsoportba sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora nem mutat azonososságot egyik mentális térképes adatfelvételi év eredményeivel sem. A korrelációs együttható a 2007-es rangsor esetében -0,095; 2009-ben -0,031; 2010-ben pedig 0,091. A három mentális térképes felvétel adatainak rangsora azonban szoros összefüggést mutat (2007–2009: 0,934; 2007–2010: 0,893; 2009–2010: 0,927).

Az eredményből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az alacsony státuszú lakosság 2001-es, objektív adatok szerinti területi elhelyezkedése a fejekben hat-, nyolc-, illetve kilencéves távlatban már teljesen eltérő. Ez az eltérés a mentális térképeken, hároméves összehasonlításban viszont stabil, szinte alig változik.

A magas státuszúak esetében más eredményekről számolhatunk be a rangkorrelációs elemzési eljárás lefolytatása után (2. táblázat).

2. táblázat. A 2001-ben magas státuszúak által lakott területek és a mentális térképeken (említési gyakoriság szerint) 2007–2009–2010-ben gazdagként említett területek rangsorának összefüggései

Magas társadalmi státusz (gazdagok)			Népszámlálási rangsor 2001	Kognitív rangsor 2007	Kognitív rangsor 2009	Kognitív rangsor 2010
Spearman's rho	Népszámlálási rangsor 2001	Korrelációs együttható	1,000	0,479(**)	0,499(**)	0,536(**)
		Sig.	.	0,004	0,003	0,001
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2007	Korrelációs együttható	0,479(**)	1,000	0,931(**)	0,853(**)
		Sig.	0,004	.	0,000	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2009	Korrelációs együttható	0,499(**)	0,931(**)	1,000	0,839(**)
		Sig.	0,003	0,000	.	0,000
		N	34	34	34	34
	Kognitív struktúra rangsor 2010	Korrelációs együttható	0,536(**)	0,853(**)	0,839(**)	1,000
		Sig.	0,001	0,000	0,000	.
		N	34	34	34	34

** Korreláció 0.01-es szignifikancia szinten.

A 2001-es objektív adatok alapján magas státuszcsoportba sorolt szegedi lakosok területi arányszám szerinti rangsora szoros összefüggést mutat a mentális térképes adatfelvételek gazdagok által lakott területként való említési rangsorával. Ami azt jelenti, hogy a 2001-es objektív adatok alapján felrajzolt, magas státuszú népesség aránya szerinti városrészenkénti területi struktúra nagyban azonos a hat-, nyolc-, illetve kilenc évvel későbbi mentális területi struktúrával.

A VALÓS ÉS KOGNITÍV TÁRSADALMI-TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉS ELTÉRŐ MINTÁZATÁNAK MAGYARÁZATAI

Az általunk megfogalmazott és logikailag másodikként feltett kutatási kérdésre, nevezetesen, hogy a kognitív térképek mennyire pontosan reprezentálják a térbeli valóságot a különböző társadalmi rétegek területi elkülönülése kapcsán, az általunk vizsgált két különböző társadalmi csoport esetében eltérő eredményeket kaptunk. Az alacsony társadalmi státuszúak objektív adatok szerinti területi elhelyezkedése a szegedi mentális térképeken teljesen más, míg a magas társadalmi

státuszúaké szinte megegyezik a 6–9 évvel később készült mentális térképes felvételek eredményeivel. Az eltérő eredmények okára az alábbi lehetséges magyarázatokat fogalmaztuk meg.

Dinamikus magyarázat

A városrehabilitációs intézkedések leginkább az alacsony társadalmi státuszú lakosság lakóhelyét érintik. A beavatkozás következtében ezeken a területeken mennek végbe nagyobb változások, zajlanak le többször a különböző városökológiai folyamatok. A magas státuszú lakosság lakóhelyei nagyobb állandóságot mutatnak, itt nem következnek be gyakori, nagymértékű változások. Szegeden a 2001. évet követő rehabilitációs intézkedések hatására az alacsony státuszú népesség területi megoszlása megváltozott, amely változás a mentális térképeken is rögzült, míg a magas státuszúak már korábban a fejekben is rögzült helyzete a valóságban is változatlan maradt.

Statikus magyarázat

Az alacsony státuszú népesség területi koncentrációja csak kisebb területi egységek esetében mutat nagyobb területi homogenitást, azaz a szegények lakta területek ún. mikroszegregátumok formájában erősen szórta helyezkednek el a városon belül. Ennek következtében az egyéni tapasztalás útján konstruált, városrészekre vonatkozó kognitív térképek – a szegények lakta területek erős szórtságából adódóan – a fejekben is erős szórtságot mutatnak, és a szubjektívitas jobban érvényesül az elhelyezkedést illetően. A mindennapi tapasztalás során az emberek egyrészt a város több részén találkozhatnak egy-egy szegények lakta mikroszegregátummal, másrészt azokkal a szegények által lakott, kisebb területi egységekkel találkoznak gyakrabban, ahol a mindennapok során megfordulnak. Így a kognitív területi meghatározás e felé a terület felé mutat majd. A szegények által lakottak vélt városrészeket a fejekben az elhelyezkedésüket illetően egyrészt nagyobb szórtság jellemzi, másrészt a kategorizálás ennek a szórtságnak a következtében több területet érint.

Ezzel ellentétben nagyobb területi egységet lefedő, magas státuszúak által lakott területtel csak a város egy-egy jól elkülönült, meghatározható részében találkozhatnak. Így a kognitív térképeken a szubjektív mindennapi tapasztalás különbözősége nem fejt ki jelentős torzító hatást, a kognitív térképek nagyobb hasonlóságot mutatnak a valós térbeli-társadalmi elhelyezkedéssel.

Kiindulva tehát a társadalmi-térbeli elkülönülés tisztán kvantitatív mentális térképes vizsgálatából és a könnyen tanulható, „olvasható” város (Lynch 1960; Cséfalvay 1990) elméletéből, amely arra mutat rá, hogy a világosan tagolt szerkezetű, sajátos építészeti környezettel bíró városokról könnyen és gyorsan készíthető viszonylag pontos kognitív térkép, ezeket a megfigyeléseket saját eredményeink alapján azzal egészíthetjük ki, hogy a társadalmi térbeli elkülönülés mentális térképes vizsgálatakor a nagyobb területi egységet lefedő, nagyobb homogenitással jellemezhető csoportokról, azaz az egyértelmű, „könnyen tanulható” társadalmi-térbeli elkülönültséggel leírható városokról – esetünkben városrészekről – készülő viszonylag pontos kognitív térkép.

Kutatási eredményeink és fenti két magyarázatunk alapján véleményünk szerint azt az általános megállapítást is tehetjük, hogy a mentális térképek pontosság-

gát nagyban befolyásolja két tényező – akár fizikai terek, akár társadalmi terek kognitív reprezentációjának a vizsgálatáról legyen szó. Az első a dinamikus tényező: az elemzési egységek (törésvonalak, határvonalak, iránypontok, mentális terek, sztereotípiák) területi változásainak gyakorisága; a második pedig a statikus tényező: az elemzési egységek térbeli kiterjedése.

Kognitív magyarázat

A kognitív területi egyenlőtlenségek mérésére – a szegények, illetve gazdagok által lakott területként való említési gyakoriságok alapján – létrehoztunk egy indexet, amelyet mentális disszimilációs indexnek neveztünk el.

A mentális disszimilációs index két kognitív kategória mentális térbeli megoszlását méri. A mutató alapvetően szimmetrikus, vagyis a két összevetett megoszlás szerepe, sorrendje felcserélhető. A számítás lényege, hogy két kognitív kategória adott mentális terület egységeihez kapcsolódó százalékos megoszlásai terület egységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összegezzük, és osztjuk ket-tővel.

Az érték a mentális disszimilációs index estében is 0 és 100 között mozoghat. Ha egy mentális térhez a fejekben nem kapcsolódik bizonyos sztereotípia, akkor értéke az alsó határérték felé mutat, míg bizonyos sztereotípia egy bizonyos területhez való kapcsolása esetén a felső irányába mozdul el. A 2007-es, 2009-es és 2010-es adatok alapján Szeged városrészeire kiszámított mentális disszimilációs index értéke az alacsony és magas státuszú népesség mentális térbeli eloszlását mutatja meg (3. táblázat).

3. táblázat. Disszimilációs és mentális disszimilációs indexek városrészenként

Területi lehatárolás	Disszimilációs index	Mentális disszimilációs index		
	Népszámlálás 2001	2007	2009	2010
Városrészek	49,39	85,94	86,80	83,77

A mentális disszimilációs indexek 2007-ben, 2009-ben és 2010-ben mért, városrészekre vonatkozó értékei mintegy kétszeresei a 2001-es objektív adatok alapján kiszámított disszimilációs index értékének. A valós és kognitív társadalmi-térbeli mintázatok eltérésének lehetséges okaira vonatkozóan korábban már éltünk két magyarázattal, nevezetesen az általunk statikusnak és dinamikusnak elnevezett magyarázatokkal, ahol a társadalom térbeli elrendeződésének fejekben meglévő, eltérő mintázatát az első esetben a valós elrendeződés csoportspecifikus területi elhelyezkedési sajátosságaival (statikus), a második esetben pedig a városrehabilitációs intézkedések célterületenként eltérő gyakoriságával (dinamikus) magyaráztuk. Az eredmények tükrében egy harmadik magyarázatot fogalmazunk meg, nevezetesen a kognitív magyarázatot.

A magyarázat lényege, hogy a különböző társadalmi csoportok valós és a fejekben meglévő térbeli mintázatának különbözősége esetében az ok nem más, mint a kategorizáció, illetve a kategóriával társult túlzó nézetek gyakorisága és kiterjedése, amelyek a mentális terekhez kapcsolódó sztereotípiákat jellemzik.

ATTILA RÁCZ

POSSIBLE EXPLANATION FOR THE DIFFERENCES IN STATISTICAL AND MENTAL MAPPING METHOD MEASURED BY SOCIAL AND SPATIAL SEGREGATION

Summary

Investigating interpretations of people concerning space is a very interesting area of study because people produce and define subjectively objective elements of space (even of a settlement) and opinions connected to them. During mental mapping information gathered on space are being formed individually as well. Namely, in a way that they help us find out where things can be found, who live at a place, how to get there and what we can do there. In most cases the question is how well these maps reflect reality. In our study our aim was to specify the possible factors influencing the correctness of mental maps.

Keywords: Socio-spatial segregation, segregation, mental segregation, mental maps, cognitive maps, cognitive representations, read the city, structure creation, submission of a report, cognitive spatial structure, social status, residential segregation, mental segregation

HIVATKOZÁSOK

- Csanádi, G.-Ladányi, J. (1988): Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben történő vizsgálata Budapesten. *Szociológia*, 1988/1, 1-16.
- Cséfalvay, Z. (1990): *Térképek a fejünkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Downs, R. M.-Stea, D. (1973): *Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products*. In: Downs, R. M.-Stea, D. (eds): *Image and Environments*. Aldine Publishing, Chicago.
- Downs, R. M.-Stea, D. (1977): *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. Harper and Row, New York.
- Downs, R. M.-Stea, D. (2005): Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről. In: Letenyei, L. (szerk.): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Ekler, D.-Hegedűs, J.-Tosics, I. (1980): *A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján*. I-III. kötet. BVTV, Budapest.
- Engels, F. (1845): A nagyvárosok (részlet). Manchester részletes leírása. In: Felkai Gábor-Némédi Dénes-Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. 1. köt. ÚMK, Budapest.
- Kiss, J.-Bajmócy, P. (1996): Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. *Tér és Társadalom*, 2-3. sz., 55-70.
- Ladányi, J. (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. ÚMK, Budapest.
- Letenyei, L. (2005): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Lynch, K. (1960): *The Image of the City*. Technology Press, Cambridge (Massachusetts).

JEGYZETEK

¹ A hazai városszociológiai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a társadalmi rétegenként történő térbeli elkülönülés esetében jól meghatározhatóak azok a paraméterek, amelyek mentén a területi szegregáció leginkább megragadható (Ladányi 2008). Ladányi János Budapesten végzett vizsgálatai alapján az iskolai végzettség, munkahely és foglalkozás paramétereket sorolja azok közé, amelyek mentén leginkább kimutatható a társadalmi rétegenként történő térbeli elkülönülés.

² Az általunk kidolgozott és alkalmazott adatfelvételi és elemzési módszer használhatóságával kapcsolatosan a területi-társadalmi egyenlőtlenségek alakulásának mérését illetően a 2011-es népszámlálás adatainak hasonló módszerrel történő elemzésekor rendelkezünk majd több információval, amikor is először kerülhet sor a két különböző módszer használatára egy azonos adatfelvételi évben.

³ Manchesterben végzett városleírása során már Engels is rámutatott arra (Engels 1845), hogy a szegények lakóhelyei a város eldugottabb részeiben, a főbb közlekedési útvonalaktól tá-

vol helyezkednek el, zárványszerűen. Ladányi és munkatársai pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy az alacsony társadalmi státuszú lakosság zárványszerű elhelyezkedése erősen szórt, nem homogén területi mintázatban jelenik meg (Ekler-Hegedűs-Tosics 1980; Csanádi-Ladányi 1988; Ladányi 2008).

⁴ Alsóváros, Baktó, Béketelep, Belváros, Bodomi kiskertek, Egyéb külterület, Északi városrész, Felsőváros, Fodorkert, Gyálarét, Ipari övezet, Kecskés-telep, Kiskundorozsma, Klebelsberg-telep, Makkosháza, Marostó, Marostói kiskertek, Móraváros, Odessza, Öthalom, Petőfi-telep, Rókus, Subasa, Szentmihály, Sziksós, Szőreg, Tápe, Tápéi kiskertek, Tarján, Tompaszigeti kiskertek, Új Petőfi-telep, Újrókus, Újszeged, Újszőreg.